

Een nummer en een gekleurde driehoek op de borst: de identiteit van een gevangene in Kamp Amersfoort samengevat. Het nummer, een kille vervanging voor je naam, en de gekleurde driehoek, een indicatie van de reden van je gevangenschap. De kleuren uitgelegd: zwart voor de zogenaamde 'asocialen', rood voor politieke gevangenen, paars voor Jehova's getuigen, en de gele ster voor de Joden. Dit kleurensysteem, ogenschijnlijk simpel, creëerde diepe verdeeldheid onder de gevangenen. Ondanks hun gedeelde lot werden ze tegen elkaar opgezet.

In de psychologie wordt dit fenomeen aangeduid als de *Minimal Group Paradigm*. Het laat zien dat zelfs de meest minimale groepsindeling, zoals het toewijzen van een simpel nummer, mensen kan aanzetten tot wij-zij denken. Het kleurensysteem in Kamp Amersfoort is daar een schrijnend voorbeeld van. Ondanks hun gedeelde leed vielen gevangenen uiteen in verschillende groepen, wat leidde tot wantrouwen en vooroordelen. Woonwagengewoners uit Maastricht werden bestempeld als dieven, Joodse gevangenen met weinig sympathie bekeken.

Waar de *Minimal Group Paradigm* draait om het idee dat het kleinste onderscheid al kan leiden tot wij-zij denken, ging het verdeel-en-heersbeleid in Kamp Amersfoort veel verder. Op verschillende manieren werd verdeeldheid gecreëerd. Amerikaanse staatsburgers kregen een voorkeursbehandeling: ze werden gescheiden van andere gevangenen, droegen geen nummers of driehoeken, behielden hun eigen kleding en werden niet fysiek mishandeld.

Ook onder de overige gevangenen was er geen sprake van gelijke behandeling. Sommige gevangenen werden aangesteld als kampoudsten of barakoudsten, belast met het bestuur van hun medegevangenen. Lidmaatschap van dit zelfbestuur plaatste je hoger in de hiërarchie en bracht privileges met zich mee. Privileges die potentieel ingezet konden worden voor gemeenschappelijk belang – ware het niet dat verdeeldheid systematisch werd aangewakkerd. Dit maakte het verleidelijk om je macht te misbruiken om medegevangenen te onderdrukken – iets wat zo nu en dan gebeurde en de samenhang binnen de gevangenengemeenschap verder ondermijnde.

De omstandigheden bevorderden verdeeldheid, en de gevangenen droegen hier zelf aan bij door elkaar te beoordelen en te veroordelen, door te labelen en dehumaniseren. Een schrijnend voorbeeld is Salomon de Miranda, een vooraanstaande Joodse politicus die werd opgepakt om zijn Jood-zijn. De Duitse kampleiding en enkele kampprominenten hadden de toon al vijandig gezet bij zijn aankomst. Hij werd gruwelijk mishandeld, niet in de laatste plaats door zijn medegevangenen. Deze brute behandeling werd uiteindelijk zijn doodvonnis.

De Miranda's verhaal onthult de harde realiteit van Kamp Amersfoort, waar mensen bewust werden verdeeld op basis van afkomst, religie en nationaliteit. Onderling wantrouwen en dehumanisering resulteerden in tribalisme. In zwart-wit denken. Neem bijvoorbeeld de groep gevangenen die bekend stond als 'asocialen' of 'zwartlappen'. Deze groep omvatte onder andere werkweigeraars, criminelen en fraudeurs. Ze konden dan ook op weinig sympathie rekenen binnen het kamp. Echter omvatte deze groep ook illegale handelaren in voedselbonnen, die vaak onderduikers van voedsel voorzagen. Het illustreert opnieuw hoe een verandering van het frame je perceptie van een groep ingrijpend kan veranderen.

Wie dan ook geen ruimte laat voor nuance en verschillende perspectieven, doet de geschiedenis en de complexiteit ervan tekort. Een goed voorbeeld is het verhaal van de Rode Kruis verpleegster Loes van Overeem: waar sommigen haar beschouwden als een collaborateur, noemden anderen haar 'de Witte Engel'. Van Overeem werd met argwaan bekeken vanwege haar goede relaties met de hooggeplaatste nazi Wilhelm Harster, maar tegelijkertijd kreeg ze – misschien wel juist daardoor – toestemming om de gevangenen te bezoeken, medicijnen en voedsel te verstrekken. De geschiedenis herdenken, is ruimte laten voor beide perspectieven. Waar immers geen ruimte meer is voor nuance, wordt de weg geplaveid voor vooroordelen en wij-zij denken. En dat maakt een samenleving vatbaar voor verdeeldheid en conflicten.

Vandaag de dag maken institutioneel racisme, etnisch profileren, en discriminatie nog steeds een wezenlijk deel uit van onze samenleving. Dit benadrukt des te meer de noodzaak om onze geschiedenis in al zijn complexiteit te herdenken en te reflecteren op onze fouten – zowel op nationaal niveau als in ons persoonlijke leven.

Demissionair premier Mark Rutte – die in 2007 was veroordeeld wegens het aanzetten tot rassendiscriminatie – noemde in 2020 discriminatie een "systemisch probleem" in Nederland. In 2022 bood hij namens de Nederlandse staat zijn excuses aan voor het slavernijverleden. Tijdens zijn toespraak deelde hij zijn persoonlijke transformatie, waardoor hij afstand had genomen van een te rooskleurig nationaal zelfbeeld. Eén waarin het zwarte hoofdstuk van slavernij in onze geschiedenis volledig was afgesloten.

Hij erkende dat vandaag de dag niet alle burgers in Nederland op gelijke behandeling kunnen rekenen en dat discriminerende uitsluitingspatronen voortbestaan. Wat hij wat mij betreft vooral liet zien is dat herdenken van de geschiedenis alleen lukt als we bereid zijn te leren van de fouten die in het verleden zijn gemaakt. Als we het heden weten te spiegelen aan het verleden.

In de spiegel kijken kan pijnlijk zijn, omdat de kans groot is dat ons nationale zelfbeeld te positief blijkt te zijn, dat het idee van een tolerant land dat heeft geleerd van een pijnlijk verleden niet volledig overeenkomt met de realiteit. Antisemitisme, islamofobie, homofobie, seksisme, racisme – dit zijn slechts enkele van de verontrustende vooroordelen die onze samenleving blijven teisteren.

Daarom is het van het grootste belang om te herdenken hoe dehumanisering kon gedijen binnen Kamp Amersfoort. Waar zelfs degenen die slachtoffer waren van dat wrede systeem, elkaar vijandig behandelden. Het is een krachtige waarschuwing tegen simplificatie van de menselijke ervaring in zwart-wit. Van een zelfbeeld of geschiedenis in zwart-wit, goed-kwaad. Want als de geschiedenis ons iets leert, is het wel dat het juist de grijze gebieden zijn die de menselijkheid en ons vermogen tot mededogen waarborgen.